

An Analysis of the Islamic Republic of Iran's East-Oriented Foreign Policy: The Role of Russia in Nuclear Balancing against Western Powers

Saeed Kaviyannejad ¹ Mostafa Abtahi ²

1. PhD Candidate in Political Thought, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran Email: s_kaviyannejad@azad.ac.ir

2. Associate Professor of Political Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
Email: m.abtahi100@gmail.com

Abstract

This study examines the Islamic Republic of Iran's East-oriented policy and the role of Russia in nuclear balancing against Western powers. The central research question is how the Eastward orientation has been reflected in Iran's foreign policy, particularly in the nuclear domain, and what position Russia has occupied within this process. To address this question, the study employs a qualitative methodology and a descriptive-analytical approach to elucidate the various dimensions of Iran-Russia interactions in the fields of foreign policy and the nuclear issue. The study hypothesizes that Iran's rapprochement with Russia has been predominantly tactical in nature, driven by situational interests, international pressures, and political-discursive perceptions rather than by a long-term strategic alliance. Furthermore, Russia has acted as a pragmatic actor at critical diplomatic junctures, prioritizing its own national interests and strategic calculations. The findings indicate that Iran's nuclear policy has been shaped by considerations of security, identity, and resistance to Western hegemony. Within this framework, Russia has become established as a significant and potentially influential partner in Iran's strategic outlook. The study concludes that the success of Iran's East-oriented policy depends on the dynamic redefinition of power, the construction and reproduction of meaning, and the effective management of multilayered diplomacy. Consequently, the realization of this policy requires more than reliance on temporary alignments and tactical partnerships, demanding instead a flexible and comprehensive strategic approach.

Keywords: Iran's Foreign Policy, Eastward Orientation, Russia, Nuclear Policy, Tactical Alliance, Balancing Strategy

Extended Abstract

This study offers a comprehensive and theory-driven analysis of the Islamic Republic of Iran's east-oriented foreign policy, with a particular emphasis on the evolving role of the Russian Federation in nuclear balancing against Western powers. Situated within the framework of structural realism, the research explores how Iran's strategic pivot toward Eastern powers—especially Russia—reflects a recalibration of its foreign policy doctrine in response to systemic pressures, shifting alliances, and intensifying geopolitical rivalries. The inquiry is guided by the central question: How has Iran's eastward orientation manifested in its nuclear strategy, and what role does Russia play in shaping this trajectory? To address this question, the study employs a qualitative methodology grounded in descriptive-analytical techniques. This approach enables a nuanced exploration of the multifaceted dimensions of Iran-Russia interactions, encompassing diplomatic engagements, military cooperation, energy partnerships, and strategic signaling within the broader framework of nuclear diplomacy. The analysis draws on primary sources, official statements, and recent developments—including the January 2025 strategic partnership agreement signed in Moscow—to illuminate the structural logic and tactical fluidity underpinning Iran's eastward turn.

Historically, Iran's foreign policy has oscillated between ideological posturing and pragmatic adaptation. Following the 1979 Islamic Revolution, Iran adopted a posture of non-alignment, encapsulated in the slogan "Neither East nor West." However, over the past two decades, this principle has eroded in practice, giving way to a more interest-driven orientation toward Eastern powers. The intensification of Western sanctions—particularly after the U.S. withdrawal from the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) in 2018—has accelerated Iran's strategic outreach to Russia and China. This pivot reflects both a response to external constraints and an internal recalibration of Iran's geopolitical priorities. Russia's role in Iran's nuclear trajectory is particularly salient. As a signatory to the JCPOA and a member of the P5+1 negotiating bloc, Russia has historically positioned itself as a mediator and technical facilitator in Iran's nuclear program. It has provided nuclear fuel for Iran's Bushehr reactor, managed surplus enriched uranium, and offered diplomatic cover in multilateral forums. However, Russia's engagement with Iran is not merely transactional; it is embedded within a broader strategic framework aimed at counterbalancing U.S. influence in the Middle East and leveraging Iran as a partner in its own contest with the West.

The hypothesis underpinning this study posits that Iran's rapprochement with Russia is primarily tactical rather than strategic. It is driven by situational interests, international isolation, and politico-semantic interpretations of sovereignty and resistance. Iran views Russia as a useful counterweight to Western hegemony, particularly in the nuclear domain, but remains cautious about overdependence. Conversely, Russia's behavior reflects a pragmatic actor that prioritizes its national interests and maintains flexibility in its alliances. Moscow's engagement with Iran is shaped by its desire to expand influence in the Middle East, secure energy and defense partnerships, and navigate its own isolation following the invasion of Ukraine in 2022.

The findings of this study reveal that Iran's nuclear policy is deeply intertwined with its broader security doctrine, which emphasizes deterrence, resistance, and strategic autonomy. The nuclear file is not merely a technical issue but a symbolic arena where Iran asserts its identity and challenges Western norms. Within this framework, Russia emerges as a potentially influential partner, offering diplomatic support, technological cooperation, and strategic depth. However, this partnership is fraught with asymmetries and contradictions. Russia's simultaneous engagement with Iran's regional rivals, such as Israel and Saudi Arabia, underscores its balancing act and limits the depth of the Iran-Russia alliance.

Recent developments have further complicated this dynamic. In January 2025, Iranian President Masoud Pezeshkian visited Moscow to sign a comprehensive strategic partnership agreement with Russian President Vladimir Putin. The accord, which outlines cooperation in defense, nuclear energy, finance, and cybersecurity, marks a new phase in bilateral relations. It reflects a shared desire to counter NATO influence and solidify authoritarian power structures. However, the absence of a mutual defense clause and the lack of transparency surrounding the agreement raise questions about its long-term viability and strategic depth².

Simultaneously, the reactivation of the JCPOA's snapback mechanism by European powers and the United States—triggered by Iran's alleged violations of enrichment thresholds—has reignited tensions. The return of UN sanctions, coupled with targeted strikes on Iranian nuclear facilities during the 12-day conflict with Israel in mid-2025, has exposed the fragility of Iran's deterrence posture and the limits of Russian support. While Moscow condemned the strikes and reaffirmed its commitment to peaceful nuclear cooperation, it refrained from direct intervention, underscoring the transactional nature of its alliance with Tehran.

The study also explores the domestic drivers of Iran's east-oriented policy. The growing influence of the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC), the securitization of foreign policy, and the consolidation of authoritarian governance have reinforced a preference for Eastern partnerships. These dynamics are particularly evident under the Raisi administration and its successor, which have prioritized strategic ties with Russia and China while downplaying engagement with the West. The "Look East" policy, while offering short-term relief from sanctions and diplomatic isolation, has also constrained Iran's foreign policy options and exposed it to new dependencies.

In examining the nuclear dimension, the study highlights the evolution of Iran-Russia cooperation from technical facilitation to strategic alignment. Russia's shifting stance on the JCPOA—from a stabilizing presence to a geopolitical actor leveraging its role for sanctions relief—illustrates the fluidity of its engagement. The strategic partnership agreement signed in 2025 includes provisions for expanded nuclear collaboration, joint energy infrastructure, and coordinated diplomatic efforts in international forums. However, the asymmetry of power and interests between the two states remains a persistent challenge. Moreover, the study situates Iran's east-oriented policy within the broader context of global power transitions. The decline of U.S. hegemony, the rise of multipolarity, and the resurgence of regional powers have created new opportunities and challenges for Iran. By aligning with Russia, Iran seeks to navigate this shifting landscape and assert its role as a regional power. However, the success of this strategy depends on Iran's ability to manage multi-layered diplomacy, redefine power relations, and produce meaning in a contested international order.

The research concludes that Iran's east-oriented foreign policy is a dynamic and evolving strategy that reflects both structural constraints and agency. While Russia plays a critical role in nuclear balancing, the partnership remains tactical and contingent. Iran must move beyond reliance on temporary alliances and develop a more sophisticated approach to diplomacy that integrates security, identity, and strategic pragmatism. This requires a redefinition of power that transcends traditional binaries and embraces complexity, adaptability, and resilience.

In sum, this study contributes to the understanding of Iran's foreign policy by illuminating the strategic logic of its eastward orientation and the role of Russia in nuclear diplomacy. It underscores the importance of context, agency, and pragmatism in shaping international relations and offers insights into the future trajectory of Iran-Russia cooperation in a rapidly changing world.

تحلیل سیاست شرق محور جمهوری اسلامی ایران: نقش روسیه در موازنه سازی هسته ای در برابر قدرت های غربی

مصطفی ابطحی^۲

سعید کاویان نژاد^۱

۱. دانشجوی دکترای اندیشه سیاسی واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Email: s_kaviyannejad@azad.ac.ir
۲. دانشیار جامعه شناسی سیاسی واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
Email: m.abtahi100@gmail.com

چکیده

این پژوهش به بررسی سیاست شرق گرای جمهوری اسلامی ایران و نقش روسیه در موازنه سازی هسته ای در برابر قدرت های غربی می پردازد. پرسش اصلی آن است که جهت گیری شرق گرایانه چگونه در سیاست خارجی ایران، به ویژه در حوزه هسته ای، بازتاب یافته و روسیه چه جایگاهی در این روند ایفا کرده است. در راستای پاسخ به این پرسش، پژوهش حاضر از روش کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی بهره می برد تا ابعاد مختلف تعاملات ایران و روسیه در زمینه سیاست خارجی و پرونده هسته ای را روشن سازد. براساس فرضیه پژوهش، نزدیکی ایران با روسیه بیشتر جنبه تاکتیکی داشته و برخاسته از منافع مقطعی، فشارهای بین المللی و برداشتهای سیاسی-معنایی است؛ نه یک اتحاد استراتژیک بلندمدت. همچنین روسیه در بزنگاه های دیپلماتیک، با توجه به اولویت های ملی خود، نقش کنشگر عمل گرا را ایفا کرده است. یافته ها نشان می دهد که سیاست هسته ای ایران در چهارچوب مفاهیم امنیتی، هویتی و مقابله با هژمونی غرب شکل گرفته و در این فرایند، روسیه به عنوان شریک بالقوه و اثرگذار در ذهنیت راهبردی ایران تثبیت شده است. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که موفقیت سیاست شرق گرایانه ایران مستلزم بازتعریف پویای قدرت، تولید معنا و مدیریت دیپلماسی چندلایه بوده و فراتر از اتکای صرف بر اتحادهای موقتی قابل تحقق است.

کلیدواژه ها: سیاست خارجی ایران، شرق گرایی، روسیه، سیاست هسته ای، اتحاد تاکتیکی، موازنه سازی

مقدمه و بیان مسئله

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دهه‌های اخیر با دگرگونی‌های قابل توجهی همراه بوده است. در این میان، سیاست نگاه به شرق به‌عنوان پاسخی به فشارهای فزاینده غرب و تلاشی برای موازنه‌سازی در برابر یک‌جانبه‌گرایی ایالات متحده، برجسته‌تر از گذشته نمایان شده است. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۳۰ بهمن ۱۳۹۶، که بر «ترجیح شرق بر غرب» تأکید دارد، بازتابی از تغییر نگرش در جهت‌گیری سیاست خارجی کشور محسوب می‌شود.

این سیاست به‌ویژه پس از خروج آمریکا از توافق برجام و تشدید تحریم‌ها، در فضای بین‌المللی اهمیتی مضاعف یافته و به‌عنوان راهبردی در جهت کاهش وابستگی به ساختارهای قدرت غربی دنبال شده است. در این مسیر، روسیه به‌عنوان یکی از بازیگران کلیدی، نقش مؤثری در همکاری‌های هسته‌ای، دیپلماسی چندجانبه و موازنه‌سازی قدرت ایفا کرده است.

باین‌حال، روابط ایران و روسیه را نمی‌توان صرفاً در چهارچوب اتحادهای استراتژیک تعریف کرد؛ بلکه این مناسبات تحت تأثیر ملاحظات ژئوپلیتیکی، منافع سیال و رویکرد عمل‌گرایانه مسکو قرار دارد. دیدگاه‌های مختلف در تحلیل این روابط، طیفی از اتحاد پایدار تا هم‌گرایی تاکتیکی مبتنی بر منافع مقطعی را در برمی‌گیرد.

این پژوهش با بهره‌گیری از روش کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی، در پی آن است تا ضمن بررسی نقش روسیه در تعاملات هسته‌ای ایران، چگونگی تأثیرگذاری سیاست نگاه به شرق بر استقلال راهبردی کشور در حوزه سیاست خارجی را تحلیل کند. به‌ویژه در شرایط بحرانی بین‌المللی، این بررسی می‌تواند روشن سازد که آیا چنین رویکردی منجر به تقویت موقعیت ایران در نظام بین‌الملل شده یا خطر وابستگی به قدرت‌های شرقی - از جمله روسیه - همچنان پابرجاست.

پرسش اصلی پژوهش

سیاست شرق‌گرای ج.ا.ایران چه تأثیری بر روابط هسته‌ای با روسیه داشته و نقش این کشور در موازنه‌سازی در برابر غرب چگونه قابل ارزیابی است؟

۱. پیشینه پژوهش

ادبیات موجود پیرامون سیاست شرق‌محور جمهوری اسلامی ایران و نقش روسیه در موازنه‌سازی هسته‌ای، شامل مجموعه‌ای از آثار پژوهشگران ایرانی و خارجی است که

هر یک از منظری خاص به بررسی این روابط پرداخته‌اند. مرور این آثار نشان می‌دهد که علی‌رغم تلاش‌های علمی صورت‌گرفته، همچنان خلأهایی در تحلیل ساختار تعاملات ایران و روسیه در حوزه هسته‌ای وجود دارد که پژوهش حاضر درصدد بررسی و تکمیل آن‌ها است.

الهه کولایی در کتاب «تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و روسیه پس از انقلاب اسلامی» با تکیه بر نظریه توازن قوا، روابط دو کشور را در چهارچوب موازنه قدرت بررسی کرده است. این تحلیل، اگرچه به فهم ساختارهای قدرت کمک می‌کند؛ اما کم‌تر به جزئیات همکاری‌های هسته‌ای و تأثیر تحولات بین‌المللی بر این روابط پرداخته است. مقاله اخیر وی درباره تأثیر جنگ اوکراین نیز بیشتر بر تحولات ژئوپلیتیکی تمرکز دارد تا بر سازوکارهای سیاست‌گذاری هسته‌ای.

محمود شوری در مقاله «ایران و روسیه: از موازنه قدرت تا مسئله هویت» تلاش کرده است تا ابعاد نظری روابط دو کشور را بررسی کند. با این حال، تمرکز وی بیشتر بر مفاهیم کلی قدرت و هویت بوده و تحلیل مشخصی از نقش روسیه در سیاست هسته‌ای ایران ارائه نشده است. همچنین در اثر «ایران، روسیه و آینده مسئله سوریه»، تمرکز بر بحران سوریه موجب شده تا روابط هسته‌ای ایران و روسیه در حاشیه قرار گیرد.

سید جلال دهقانی فیروزآبادی در آثار خود، از جمله «نظریه‌های روابط بین‌الملل و سیاست خارجی ایران» و «امنیت منطقه‌ای و سیاست خارجی ایران»، چهارچوب‌های نظری مناسبی برای تحلیل سیاست خارجی ایران ارائه کرده است. با این حال، در این آثار، نقش روسیه در سیاست شرق‌محور ایران بیشتر در سطح کلی روابط امنیتی بررسی شده و تحلیل مستقلی از همکاری‌های هسته‌ای ارائه نشده است.

ابراهیم متقی در کتاب‌های «تحلیل روابط ایران و روسیه در نظم نوین جهانی» و «نگاه به شرق: فرصت‌ها و محدودیت‌ها»، به بررسی تعاملات راهبردی ایران و روسیه پرداخته است. آثار وی از منظر ساختاری و ژئوپلیتیکی غنی هستند؛ اما همچنان از تحلیل جزئیات فنی و دیپلماتیک همکاری‌های هسته‌ای فاصله دارند.

در پژوهشی که توسط فلاحی و رستمی (۱۴۰۱) با عنوان «راهبردهای دفاعی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر شرق؛ بررسی موردی چین و روسیه» انجام شده، تلاش شده است تا راهکارهای مؤثر برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های راهبردی این دو قدرت شرقی در حوزه‌های مختلف شناسایی شود. نویسندگان در این مطالعه، تقویت بنیان‌های امنیت اقتصادی را به عنوان یکی از مطلوب‌ترین گزینه‌های راهبردی معرفی

کرده‌اند. از نقاط برجسته این تحقیق، بهره‌گیری از دیدگاه‌های تخصصی کارشناسان وزارت امور خارجه و فرماندهان ارشد نظامی است که اعتبار تحلیلی آن را افزایش داده است. باین‌حال، تمرکز اصلی مقاله بر ابعاد دفاعی و امنیتی بوده و موضوع انرژی هسته‌ای در سیاست خارجی ایران به‌صورت مستقیم و تفصیلی مورد بررسی قرار نگرفته است.

در میان پژوهشگران خارجی، «مارکان. کتز»^۱ (۲۰۰۶) در مقاله «همکاری‌های استراتژیک ایران و روسیه در بعد هسته‌ای» نقش روسیه را در سیاست هسته‌ای ایران بررسی کرده است. این مقاله به موضوع اصلی پژوهش حاضر نزدیک است؛ اما تحلیل آن بیشتر فنی و دیپلماتیک بوده و از بررسی انگیزه‌های سیاسی و راهبردی ایران و روسیه در این همکاری‌ها غافل مانده است.

«نیکولای کوژانوف»^۲ (۲۰۲۲) در کتاب «سیاست‌های خاورمیانه‌ای روسیه» و «استفن جی. بلانک»^۳ (۲۰۲۴) در مقاله «تحلیل وضعیت ارتباطات روسیه و ایران»، به بررسی روابط امنیتی و نظامی دو کشور پرداخته‌اند. این آثار، علی‌رغم ارزش تحلیلی، بیشتر بر مداخلات نظامی و همکاری‌های دفاعی تمرکز دارند و نقش روسیه در موازنه‌سازی هسته‌ای ایران را به‌طور مستقیم بررسی نکرده‌اند.

«ببو لو»^۴ (۲۰۱۵) در کتاب «روسیه و بی‌نظمی جدید جهانی»، سیاست خارجی روسیه را واکنشی و ابزاری دانسته و تعاملات با ایران را تابع منافع ژئوپلیتیکی مسکو معرفی کرده است. این دیدگاه، اگرچه واقع‌گرایانه است؛ اما از تحلیل نحوه تأثیر این منافع بر همکاری‌های هسته‌ای با ایران غافل مانده است.

«دیمیتری ترینین»^۵ (۲۰۱۶) نیز در کتاب «چرخش روسیه به آسیا»، ایران را متحد کلیدی روسیه معرفی کرده؛ اما تمرکز وی بر سیاست خاور دور موجب شده تا تحلیل روابط هسته‌ای ایران و روسیه در حاشیه قرار گیرد.

با توجه به‌مرور انتقادی آثار فوق، می‌توان خلأهای پژوهشی زیر را شناسایی کرد:
❖ فقدان تحلیل دقیق از نقش روسیه در موازنه‌سازی هسته‌ای ایران در برابر قدرت‌های غربی؛

❖ کم‌توجهی به ابعاد راهبردی و سیاسی همکاری‌های هسته‌ای ایران و روسیه؛

1. Mark N. Katz
2. Nikolai Kozhanov
3. Stephen J. Blank
4. Bobo Lo
5. Dmitri Trenin

❖ تمرکز بیش از حد بر جنبه‌های امنیتی و دیپلماتیک، بدون بررسی روندهای تصمیم‌گیری و منافع متقابل در حوزه هسته‌ای.

این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی، نقش روسیه را در سیاست شرق محور هسته‌ای ایران بررسی می‌کند. تمرکز اصلی بر ارزیابی ظرفیت همکاری‌های دو کشور در موازنه‌سازی برابر قدرت‌های غربی است. نوآوری تحقیق در تحلیل جزئی و هدفمند روابط هسته‌ای فراتر از رویکردهای کلی پیشین نهفته است.

۲. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با هدف بررسی سیاست شرق‌گرایانه ایران و نقش روسیه در موازنه‌سازی هسته‌ای، از روش کیفی با رویکرد توصیفی-تحلیلی بهره‌مند شده است. برای پیشبرد این هدف، از منابع مختلف شامل بیانات رسمی رهبران سیاسی، گزارش‌های رسانه‌ای، مقالات تحلیلی و اسناد و گفتگوهای دیپلماتیک مرتبط با روابط ایران و روسیه در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۴ استفاده شده است.

تمرکز پژوهش بر منابعی است که نقش مؤثری در شکل‌گیری سیاست «نگاه به شرق»، دیپلماسی هسته‌ای و تصویرسازی از روسیه به‌عنوان بازیگری تأثیرگذار یا عمل‌گرا داشته‌اند. گردآوری این منابع از طریق پایگاه‌های خبری رسمی، آرشیوهای دولتی و نشریات تخصصی داخلی و خارجی انجام شده است.

معیار انتخاب منابع:

- ❖ سطح اثرگذاری سیاسی و تحلیلی؛
- ❖ تمرکز محتوایی بر همکاری‌های راهبردی و محور شرق‌گرایی؛
- ❖ تنوع نهادی در تولید محتوا (دولتی، دانشگاهی، رسانه‌ای).

فرایند پژوهش شامل دسته‌بندی و تحلیل موضوعی داده‌ها، شناسایی عناصر کلیدی در سیاست‌گذاری‌ها، روابط متقابل ایران و روسیه و استخراج الگوهای معنایی مرتبط با همکاری‌های منطقه‌ای و موازنه‌سازی هسته‌ای بوده است. در این چهارچوب، کوشش شده تا نحوه شکل‌گیری سیاست شرق‌گرایانه و نقش روسیه در آن با توجه به تحولات ژئوپلیتیکی و منافع مشترک یا متغیر دو کشور مورد بررسی قرار گیرد.

۳. چهارچوب نظری

در این پژوهش، نظریه واقع‌گرایی ساختاری به‌عنوان چهارچوب نظری اصلی انتخاب شده است. این نظریه، که توسط کنت والتز پایه‌گذاری شده، بر سه محور کلیدی در تحلیل رفتار دولت‌ها در نظام بین‌الملل تأکید دارد: ساختار آنارشیک نظام جهانی، توزیع قدرت میان بازیگران اصلی و عقلانیت دولت‌ها در پیگیری بقا و امنیت. در چنین ساختاری والتز اشاره می‌کند که دولت‌ها به دنبال همکاری‌هایی جهت موازنه‌سازی علیه تهدیدهای بالقوه هستند (Waltz, 1979, pp. 118, 126). «استفن والت»^۱ نیز معتقد است که دولت‌ها برای جلوگیری از زیان ناشی از تهدیدات ادراک‌شده به سمت اتحادهایی حرکت می‌کنند (Walt, 1987, pp. 21-26). «جوزف نای»^۲ معتقد است ترکیب عوامل «قدرت سخت» (نظامی، اقتصادی) با «قدرت نرم» (دیپلماسی، فرهنگ، ارزش‌های مشترک) می‌تواند به دولت‌ها در ایجاد اتحادهای استراتژیک کمک نماید (Nye, J. S. 2004, pp. 99-107). از منظر واقع‌گرایی ساختاری، روابط ایران و روسیه را می‌توان واکنشی به فشارهای ساختاری ناشی از سلطه قدرت‌های غربی دانست. سیاست «نگاه به شرق» در این چهارچوب، نه یک انتخاب ایدئولوژیک، بلکه راهبردی عقلانی برای کاهش آسیب‌پذیری و ارتقای موقعیت ژئوپلیتیکی ایران محسوب می‌شود. نزدیکی به روسیه، به‌ویژه در حوزه انرژی هسته‌ای، بخشی از تلاش ایران برای موازنه‌سازی در برابر فشارهای ایالات متحده و متحدان اروپایی است.

در حوزه انرژی هسته‌ای واقع‌گرایی ساختاری توضیح می‌دهد که همکاری ایران با روسیه، ازجمله در ساخت نیروگاه بوشهر، تأمین سوخت هسته‌ای و حمایت دیپلماتیک در نهادهای بین‌المللی، نه تنها جنبه فنی دارد بلکه بخشی از راهبرد امنیتی ایران برای حفظ استقلال هسته‌ای و مقابله با انزوای بین‌المللی است. روسیه نیز با درک موقعیت ایران در ساختار قدرت جهانی، این همکاری را ابزاری برای گسترش نفوذ خود در خاورمیانه و مقابله با نفوذ غرب تلقی می‌کند.

براساس این چهارچوب، رفتار دو کشور در حوزه هسته‌ای را می‌توان به‌عنوان کنشی عقلانی در پاسخ به الزامات ساختاری نظام بین‌الملل تحلیل کرد. ایران با اتکا به روسیه، تلاش می‌کند توان چانه‌زنی خود را در مذاکرات هسته‌ای افزایش دهد و از حمایت یک قدرت بزرگ برای حفظ دستاوردهای فنی و راهبردی خود بهره‌مند شود.

1. Stephen Walt

2. Joseph Nye

در مقابل، روسیه نیز با حفظ روابط هسته‌ای با ایران، موقعیت خود را در معادلات امنیتی منطقه‌ای و جهانی تثبیت می‌کند.

در مجموع، نظریه واقع‌گرایی ساختاری امکان تحلیل روابط ایران و روسیه را در حوزه انرژی هسته‌ای، نه براساس انگیزه‌های هویتی یا تاریخی، بلکه برپایه منافع ملی، الزامات ساختاری و رقابت قدرت فراهم می‌سازد. این چهارچوب به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا سیاست شرق محور ایران را به‌عنوان راهبردی هدفمند برای موازنه‌سازی در برابر قدرت‌های غربی، به‌ویژه در حوزه حساس هسته‌ای، مورد ارزیابی قرار دهد.

۴. تبیین سیاست شرق‌گرایی جمهوری اسلامی ایران

سیاست شرق‌گرایی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از جهت‌گیری‌های راهبردی در سیاست خارجی، پاسخی به ساختار قدرت جهانی و محدودیت‌های ناشی از سلطه غرب در نظام بین‌الملل تلقی می‌شود. این سیاست، به‌ویژه پس از تشدید تحریم‌های غربی و خروج آمریکا از برجام، به‌عنوان راهبردی برای کاهش وابستگی به غرب، تقویت موازنه قدرت و بهره‌گیری از ظرفیت‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی قدرت‌های شرقی مانند روسیه و چین مورد توجه قرار گرفته است. شرق‌گرایی در این معنا، نه یک گرایش ایدئولوژیک، بلکه واکنشی عقلانی به فشارهای ساختاری و تلاشی برای بازتعریف موقعیت ایران در معادلات منطقه‌ای و جهانی است.

در چهارچوب نظری واقع‌گرایی ساختاری، شرق‌گرایی ایران را می‌توان راهبردی برای بقا، امنیت و افزایش قدرت نسبی در برابر تهدیدات غربی دانست. این سیاست با هدف ایجاد موازنه در برابر ایالات متحده و متحدانش، ایران را به سمت همکاری‌های راهبردی با قدرت‌های غیرغربی سوق داده است. روسیه در این میان، به‌عنوان یکی از بازیگران کلیدی شرق، نقش مهمی در تأمین منافع راهبردی ایران ایفا می‌کند؛ به‌ویژه در حوزه انرژی هسته‌ای، همکاری‌های نظامی و حمایت دیپلماتیک در نهادهای بین‌المللی.

برهمن اساس، روابط تاریخی ایران و روسیه باید در قالب این سیاست شرق‌گرایی مورد بازخوانی و ارزیابی قرار گیرد. از رقابت‌های نظامی در دوران قاجار تا همکاری‌های هسته‌ای پس از انقلاب اسلامی، تعاملات دو کشور همواره تحت تأثیر موقعیت ایران در ساختار جهانی و تلاش برای موازنه‌سازی در برابر قدرت‌های غربی شکل گرفته‌اند. این نگاه تحلیلی، امکان فهم دقیق‌تری از پیوستگی تاریخی و راهبردی روابط ایران و روسیه در چهارچوب سیاست شرق محور جمهوری اسلامی ایران فراهم می‌سازد.

۵. سیاست خارجی ج.ا. ایران در چهارچوب نگاه به شرق

۵-۱. مفهوم و ابعاد گفتمان شرق‌گرایی در سیاست خارجی ایران

گفتمان شرق‌گرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان یک چهارچوب مفهومی، فراتر از صرفاً جهت‌گیری جغرافیایی یا واکنش به فشارهای غربی است. این گفتمان مبتنی بر مجموعه‌ای از عناصر و ابعاد است که در تعامل با متغیرهای داخلی و بین‌المللی شکل گرفته‌اند. مهم‌ترین عناصر این گفتمان از دید مؤلف عبارت‌اند از:

- ❖ عنصر ژئوپلیتیکی: تلاش برای موازنه‌سازی در برابر هژمونی غرب از طریق نزدیکی به قدرت‌های شرقی مانند چین و روسیه و بهره‌گیری از موقعیت ایران به‌عنوان پل ارتباطی بین شرق و غرب آسیا؛
 - ❖ عنصر اقتصادی: کاهش وابستگی به نظام مالی غربی، توسعه همکاری‌های تجاری و انرژی‌محور با شرق و مشارکت در پروژه‌هایی مانند ابتکار «کمربند و راه» چین؛
 - ❖ عنصر امنیتی-نظامی: همکاری‌های دفاعی با روسیه و چین، به‌ویژه در حوزه‌های فناوری نظامی، مقابله با تروریسم و حمایت دیپلماتیک در نهادهای بین‌المللی؛
 - ❖ عنصر فرهنگی و تمدنی: تأکید بر اشتراکات تاریخی و تمدنی با شرق و بازتعریف هویت ایران در چهارچوب تمدن آسیایی در برابر غرب‌محوری؛
 - ❖ عنصر ایدئولوژیک: نگاه انتقادی به غرب، به‌ویژه آمریکا و ترجیح همکاری با قدرت‌هایی که در نظم بین‌الملل جایگاه مستقل‌تری دارند.
- در مقایسه با شرق‌گرایی روسی که عمده‌تأ مبتنی بر احیای نفوذ امپراتوری و موازنه‌سازی در برابر ناتو است (babo lo, 2016, pp 145-147) یا شرق‌گرایی هندی که بر توسعه اقتصادی و چندجانبه‌گرایی تأکید دارد (bajpae, 2017) شرق‌گرایی ایران بیشتر رنگ و بوی مقاومت‌گرایانه، استقلال‌طلبانه و امنیت‌محور دارد. این تفاوت‌ها نشان می‌دهند که شرق‌گرایی در سیاست خارجی ایران، گفتمانی خاص با زمینه‌های تاریخی، ایدئولوژیک و راهبردی منحصربه‌فرد است.

۵-۲. سیر تحول سیاست خارجی ایران پس از انقلاب

سیاست خارجی ج.ا. ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ دچار دگرگونی‌های اساسی شد. این تغییرات نه‌تنها در جهت‌گیری‌های کلی سیاست

خارجی، بلکه در مبانی نظری آن نیز قابل مشاهده است. جمهوری اسلامی ایران تلاش کرد با تأکید بر استقلال، مقابله با سلطه‌پذیری و حمایت از مستضعفان، مدلی جدید از سیاست خارجی را پایه‌ریزی کند (Hunter, 2010: 29). در نخستین دهه پس از انقلاب، سیاست خارجی ایران تحت تأثیر گفتمان انقلابی و اسلامی قرار داشت. اصل «نه شرقی، نه غربی» که در اصل ۱۵۲ قانون اساسی ثبت شده، نشان‌دهنده تلاش ایران برای دوری از دو بلوک جهانی بود. در این دوره، حمایت از جنبش‌های اسلامی و انقلابی منطقه‌ای از مؤلفه‌های اصلی سیاست خارجی ایران بود، که از آن با عنوان «صدور انقلاب» یاد شده است (Ehteshami & Hinnebusch, 1997, p. 56). با پایان جنگ ایران و عراق و آغاز ریاست‌جمهوری هاشمی رفسنجانی، سیاست خارجی ایران وارد مرحله‌ای عمل‌گرایانه شد؛ تمرکز بر بازسازی اقتصادی و تنش‌زدایی منطقه‌ای بود، هرچند روابط با غرب همچنان محدود باقی ماند (Ramazani, 1992, pp. 84-85).

در دوره خاتمی، سیاست خارجی ایران با طرح «گفت‌وگوی تمدن‌ها» تلاش کرد چهره‌ای نرم‌تر از جمهوری اسلامی ارائه دهد و روابط با اروپا را بازسازی کند؛ اما بی‌اعتمادی نسبت به برنامه هسته‌ای ایران پابرجا ماند (Keddie, 2006, p. 268).

با روی کار آمدن احمدی‌نژاد، سیاست خارجی به سمت تقابل با غرب رفت؛ پرونده هسته‌ای به شورای امنیت ارجاع شد و تحریم‌های شدید اعمال گردید. ایران در این دوره به دنبال گسترش روابط با قدرت‌های غیرغربی بود (Takeyh, 2009, pp. 112-113).

در دوره روحانی، دیپلماسی هسته‌ای در اولویت قرار گرفت و برجام در سال ۲۰۱۵ امضا شد؛ اما خروج آمریکا در ۲۰۱۸ این مسیر را با چالش مواجه کرد (Parsi, 2017). در مجموع، سیاست خارجی ایران تحت تأثیر فشارهای خارجی، تحولات منطقه‌ای و نیازهای داخلی، مسیرهای متغیری را طی کرده و اکنون در چهارچوب سیاست نگاه به شرق، به دنبال تقویت روابط با قدرت‌هایی چون روسیه و چین است؛ هرچند این مسیر نیز با چالش‌های ساختاری همراه است.

همان‌طور که گفته شد در چهارچوب واقع‌گرایی ساختاری، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان واکنشی به ساختار آنارشیک نظام بین‌الملل و تهدیدات ناشی از هژمونی غرب دانست. از زمان انقلاب اسلامی، ایران همواره در تلاش بوده است تا با حفظ استقلال راهبردی، از سلطه‌پذیری اجتناب کند و موقعیت خود را در برابر فشارهای ساختاری تقویت نماید. این تلاش، در مواجهه با بحران‌های امنیتی، تحریم‌های چندجانبه و تهدیدات هسته‌ای، به تدریج به سمت سیاست شرق‌محور سوق یافته است.

در این مسیر، روسیه به عنوان یکی از قدرت‌های کلیدی شرق، نقش مهمی در موازنه‌سازی هسته‌ای ایران ایفا کرده است. این نقش نه تنها در حمایت دیپلماتیک از ایران در نهادهای بین‌المللی مانند شورای امنیت، بلکه در همکاری‌های فنی، نظامی و اطلاعاتی در حوزه هسته‌ای نیز قابل مشاهده است. پس از خروج آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸ و تشدید فشارهای امنیتی، از جمله جنگ ۱۲ روزه اسرائیل با ایران حمله به تأسیسات هسته‌ای ایران و فعال‌سازی «سازوکار ماشه»^۱ و بازگشت تحریم‌های شورای امنیت مواجه شد. در چنین شرایطی، روسیه با اتخاذ مواضع هم‌سو، مخالفت با یک‌جانبه‌گرایی غرب و تقویت همکاری‌های دوجانبه، به عنوان شریک راهبردی در برابر فشارهای هسته‌ای غربی ظاهر شد. در جریان سفر هیئت ایرانی به نیویورک در حاشیه مجمع عمومی سازمان ملل در سپتامبر ۲۰۲۵، توافقی راهبردی میان جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه برای ساخت چهار واحد نیروگاه اتمی نسل سوم به ارزش ۲۵ میلیارد دلار نهایی شد (ایسنا، ۱۴۰۴). این قرارداد که در پاسخ به تشدید فشارهای غربی و بازگشت قریب‌الوقوع تحریم‌های شورای امنیت از طریق سازوکار ماشه امضا شد، بخشی از راهبرد ایران برای تقویت ظرفیت هسته‌ای صلح‌آمیز و موازنه‌سازی در برابر تهدیدات ساختاری محسوب می‌شود. این تعاملات، در چهارچوب واقع‌گرایی ساختاری، نه تنها ابزاری برای افزایش قدرت نسبی ایران، بلکه راهبردی برای حفظ امنیت ملی در برابر تهدیدات ساختاری غرب محسوب می‌شود. در نتیجه، سیاست شرق‌محور ایران با محوریت نقش روسیه، پاسخی عقلانی به فشارهای ساختاری نظام بین‌الملل است؛ تلاشی برای بازتعریف موقعیت ژئوپلیتیکی ایران در نظم جهانی چندقطبی و تقویت ظرفیت‌های هسته‌ای در برابر تهدیدات غربی است.

۵-۳. متغیرهای داخلی و خارجی در شکل‌دهی به سیاست نگاه به شرق ایران: زمینه‌ها و پیامدها

سیاست نگاه به شرق در جمهوری اسلامی ایران تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل داخلی و خارجی شکل گرفته است. این سیاست نه تنها پاسخی به فشارهای اقتصادی و دیپلماتیک غرب، بلکه بخشی از بازتولید قدرت و تلاش برای ایجاد نظم چندقطبی در سطح بین‌المللی محسوب می‌شود.

۵-۳-۱. عوامل داخلی

یکی از مهم‌ترین عوامل داخلی مؤثر بر نگاه به شرق، بی‌اعتمادی تاریخی نسبت به غرب، به‌ویژه ایالات متحده آمریکا است. پس از انقلاب اسلامی، سیاست خارجی ایران بر اصل استقلال و نفی سلطه‌پذیری بنا شد که با رویکردی انتقادی نسبت به قدرت‌های غربی همراه بود. این دیدگاه، به‌ویژه در پرونده هسته‌ای، با بی‌اعتمادی نسبت به مذاکرات و تعاملات با غرب همراه شد (آدمی، ۱۳۸۹: ۱۰۷).

عامل دیگر، تحریم‌های اقتصادی غرب است. پس از خروج آمریکا از برجام در سال ۱۳۹۷ و بازگشت تحریم‌ها، سیاست‌گذاران ایران به دنبال تنوع‌بخشی به شرکای اقتصادی و تقویت تعاملات با قدرت‌های شرقی برآمدند. امضای سند همکاری ۲۵ ساله ایران و چین نمونه‌ای از این رویکرد است.

همچنین، ساختار تصمیم‌گیری سیاست خارجی ایران و نقش نهادهای امنیتی و انقلابی در جهت‌گیری‌های کلان، گرایش به بازیگران غیرغربی را تقویت کرده است. این نهادها معمولاً نگاه انتقادی‌تری نسبت به غرب دارند و قدرت‌های شرقی را شرکای قابل‌اعتمادتری تلقی می‌کنند. به‌عنوان نمونه، مقام معظم رهبری در دیدار با ولادیمیر پوتین در سال ۲۰۱۵، همکاری نزدیک‌تر ایران و روسیه را عاملی برای مقابله با سلطه‌طلبی آمریکا عنوان کردند.

۵-۳-۲. گفتمان شرق‌گرایی در سیاست خارجی ایران: تقابل رویکردهای

موازنه‌ساز و تعامل‌گرا

سیاست شرق‌گرایی در جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه در پی تشدید تحریم‌های غربی، خروج ایالات متحده از برجام و افزایش فشارهای ساختاری، به‌عنوان راهبردی جایگزین برای تعامل با قدرت‌های غیرغربی مطرح شده است. این سیاست در چهارچوب واقع‌گرایی ساختاری و اکشنی عقلانی به محیط آنارشیک نظام بین‌الملل و تلاشی برای حفظ بقا، افزایش قدرت نسبی و موازنه‌سازی در برابر هژمونی غربی تلقی می‌شود. بااین‌حال، در فضای سیاست‌گذاری داخلی، شرق‌گرایی به گفتمانی مناقشه‌برانگیز تبدیل شده که دو رویکرد عمده را در برابر یکدیگر قرار داده است.

موافقان این سیاست، عمدتاً از میان نهادهای امنیتی، جریان‌های انقلابی و بخش‌هایی از ساختار تصمیم‌گیری کلان کشور هستند که شرق‌گرایی را ابزاری برای حفظ استقلال راهبردی، تقویت ظرفیت‌های دفاعی و هسته‌ای و بهره‌برداری از

حمایت‌های دیپلماتیک قدرت‌هایی چون روسیه و چین می‌دانند. از منظر این گروه، همکاری با شرق نه تنها موجب کاهش وابستگی به غرب، بلکه بستری برای انتقال فناوری، توسعه زیرساخت‌های انرژی و مقابله با یک‌جانبه‌گرایی ایالات متحده فراهم می‌سازد. آنان نقش روسیه را در موازنه‌سازی هسته‌ای ایران، به‌ویژه در نهادهای بین‌المللی و همکاری‌های فنی، حیاتی تلقی می‌کنند.

در مقابل، منتقدان سیاست شرق‌گرایی - که بیشتر از میان‌نخبگان دیپلماتیک، دانشجویان و جریان‌های اصلاح‌طلب ظهور کرده‌اند - بر ضرورت حفظ توازن در سیاست خارجی تأکید دارند. آنان معتقدند که تمرکز بیش از حد بر شرق، به‌انزوازی بین‌المللی، کاهش تعاملات با اروپا و از دست رفتن فرصت‌های اقتصادی و فناورانه غربی منجر خواهد شد. از نگاه این طیف، شرق‌گرایی بدون اصلاحات داخلی، اعتمادسازی بین‌المللی و تنش‌زدایی با غرب، نمی‌تواند جایگزین مؤثری برای دیپلماسی چندجانبه باشد. همچنین، نسبت به رفتار عمل‌گرایانه و بعضاً فرصت‌طلبانه روسیه هشدار می‌دهند و معتقدند که مسکو در مواقع حساس، منافع ژئوپلیتیکی خود را بر تعهدات راهبردی ترجیح می‌دهد.

۵-۳-۳. عوامل خارجی

در سطح بین‌المللی، افول نسبی هژمونی آمریکا و ظهور قدرت‌های نوظهور مانند چین و روسیه نقش مهمی در تقویت نگاه به شرق داشته‌اند. این کشورها نه تنها با یک‌جانبه‌گرایی غرب مقابله می‌کنند، بلکه در موضوعاتی همچون مقابله با تحریم‌ها و فشارهای دیپلماتیک بر ایران نیز مواضع همسوتری اتخاذ کرده‌اند (کریمی، ۱۳۸۸: ۱۶۹). روسیه به‌عنوان یکی از پنج عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل، از ظرفیت بالایی برای مهار یک‌جانبه‌گرایی آمریکا برخوردار است و تمایل به موازنه‌سازی قدرت در برابر نفوذ غرب دارد (شوری، ۱۳۸۸: ۱۸). همچنین، سیاست‌های واشینگتن در اوراسیا و افزایش حضور آمریکا در مناطق نزدیک به روسیه، موجب تقویت حس خطر مستقیم برای منافع ملی و امنیتی مسکو شده است (زادوخین، ۱۳۸۴: ۲۳۳). هم‌گرایی منافع ایران و قدرت‌های شرقی در زمینه‌هایی چون انرژی، امنیت منطقه‌ای و مقابله با افراط‌گرایی نیز بستر مناسبی برای همکاری‌های دوجانبه فراهم کرده است. سازمان همکاری شانگهای به‌عنوان نماد یک روند جدید در رژیم‌سازی اوراسیایی پس از جنگ سرد شناخته می‌شود و نقش مهمی در ساختارهای امنیتی و اقتصادی منطقه ایفا کرده است (شریعتی نیا، ۱۴۰۱: ۵۱). عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای را می‌توان

یکی از نشانه‌های جدی پیگیری راهبرد نگاه به شرق دانست. در همین راستا، بحران اوکراین نمونه‌ای بارز از رقابت قدرت‌های بزرگ در نظم بین‌الملل است. در واکنش به حمله نظامی روسیه به اوکراین، ایالات متحده و متحدان اروپایی با اعمال تحریم‌های گسترده تلاش کردند مسکو را منزوی کنند. در مقابل، چین با اتخاذ مواضع محتاطانه اما همدلانه، از محکوم کردن روسیه در نهادهای بین‌المللی خودداری کرد و همکاری‌های اقتصادی با آن را گسترش داد. این رفتار چین، نشان‌دهنده تلاش برای حفظ موازنه در برابر فشارهای غربی و تقویت نظم چندقطبی است، نظمی که ایران نیز با سیاست شرق‌گرایانه خود در پی پیوستن به آن است. در نتیجه، این سیاست تحت تأثیر عوامل داخلی و خارجی که هم به‌عنوان یک راهبرد ژئوپلیتیکی و هم به‌عنوان یک ابزار گفتمانی برای بازنمایی قدرت جمهوری اسلامی در نظام بین‌الملل شکل گرفته است.

۵-۳-۴. همکاری‌های اقتصادی و انرژی

روسیه یکی از مهم‌ترین بازیگران اقتصادی در تعاملات ایران، به‌ویژه در شرایط تحریم محسوب می‌شود. گسترش مناسبات بانکی، فروش نفت و گاز و همکاری در پروژه‌های انرژی زمینه تقویت روابط دو کشور را فراهم کرده است (شوری، ۱۳۸۸: ۱۴).

۵-۳-۵. چالش‌ها و محدودیت‌ها

روسیه در سیاست خارجی ایران نه یک متحد کامل، بلکه یک شریک تاکتیکی محسوب می‌شود. رفتارهای عمل‌گرایانه روسیه در برخی موضوعات، از جمله در پرونده هسته‌ای ایران و رأی‌گیری‌های شورای امنیت، مورد انتقاد بخشی از نخبگان سیاسی ایران بوده است (مجتهدزاده و رشیدی‌نژاد، ۱۳۹۰: ۴). برخی تحلیل‌ها نشان می‌دهند که دیدگاه روسیه نسبت به ایران تحت تأثیر ملاحظات ژئوپلیتیکی است.

ایران به‌عنوان دومین دارنده ذخایر گاز جهان، یک رقیب بالقوه برای بازار انرژی روسیه محسوب می‌شود.

همچنین ایران هسته‌ای ممکن است معادلات قدرت در آسیای مرکزی و قفقاز را برای روسیه پیچیده کند (Trenin, 2010, pp 7-8). بنابراین، روابط ایران و روسیه، ضمن بهره‌مندی از نقاط اشتراک ژئوپلیتیکی و اقتصادی، همچنان با چالش‌هایی مانند اختلافات منافع منطقه‌ای، ملاحظات اقتصادی و سیاست‌های عمل‌گرایانه مسکو مواجه است.

۶. تحولات روابط ایران و روسیه: از رقابت‌های تاریخی تا همکاری‌های ژئوپلیتیکی

روابط ایران و روسیه در طول تاریخ از تعاملات دیپلماتیک اولیه تا رقابت‌های نظامی و همکاری‌های راهبردی دستخوش نوسان بوده است. از دوران صفویه تا قاجار، این روابط بیشتر تحت تأثیر رقابت‌های منطقه‌ای و جنگ‌ها قرار داشت و بی‌اعتمادی تاریخی شکل گرفت. در دوره پهلوی، با وجود برخی تعاملات اقتصادی و نظامی، ایران به غرب نزدیک‌تر بود و روابط با شوروی محدود باقی ماند. پس از انقلاب اسلامی، با فروپاشی شوروی و افزایش فشارهای غرب، ایران به تدریج به همکاری‌های اقتصادی، امنیتی و هسته‌ای با روسیه روی آورد. از سال ۲۰۱۰ به بعد، روابط دو کشور وارد مرحله‌ای راهبردی شد در ادامه روند تاریخی، روابط ایران و روسیه در دهه‌های اخیر با محوریت همکاری‌های هسته‌ای وارد مرحله‌ای حساس و چندلایه شده است. روسیه با مشارکت در ساخت نیروگاه بوشهر و حمایت‌های فنی و دیپلماتیک، نقش مهمی در پیشبرد برنامه هسته‌ای ایران ایفا کرده است. این همکاری‌ها، به‌ویژه در شرایط تحریم‌های شدید غرب، برای ایران ابزاری در جهت حفظ استقلال هسته‌ای و افزایش قدرت چانه‌زنی در عرصه بین‌الملل بوده‌اند. در مقابل، روسیه نیز با بهره‌گیری از این روابط، نفوذ خود را در منطقه تقویت کرده و از ایران به‌عنوان شریک راهبردی در مقابله با نفوذ غرب بهره برده است. با وجود این، روابط هسته‌ای دو کشور همچنان تحت تأثیر ملاحظات سیاسی، منافع متغیر و رویکردهای عمل‌گرایانه مسکو قرار دارد.

۷. روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: بازسازی موازنه قدرت در برابر غرب از منظر شرق‌گرایی

۷-۱. پیشینه تاریخی پرونده هسته‌ای ایران

پرونده هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران از اوایل دهه ۱۳۸۰ به یکی از مسائل حساس در عرصه بین‌المللی تبدیل شد. باین‌حال، ریشه‌های این برنامه به دوران پیش از انقلاب اسلامی بازمی‌گردد، زمانی که ایران در چهارچوب همکاری با کشورهای غربی، به‌ویژه ایالات متحده، در قالب پروژه «اتم برای صلح» در سال ۱۹۵۶ میلادی نخستین گام‌های خود را در توسعه فناوری هسته‌ای برداشت (ساجدی، ۱۳۸۶: ۷۹). این همکاری‌ها نشان‌دهنده پیوند ایران با نظم بین‌المللی تحت رهبری غرب بود؛ نظامی که در آن ایران نقش یک بازیگر تابع را ایفا می‌کرد.

با وقوع انقلاب اسلامی و تغییر بنیادین در جهت‌گیری سیاست خارجی کشور، نوعی گسست ژئوپلیتیکی از غرب شکل گرفت. در چهارچوب واقع‌گرایی ساختاری، این تحول را می‌توان تلاشی برای بازتعریف جایگاه ایران در ساختار قدرت جهانی دانست؛ ساختاری که تحت سلطه قدرت‌های غربی قرار داشت. توقف موقت فعالیت‌های هسته‌ای پس از انقلاب و سپس احیای آن در دهه ۱۳۷۰، به‌ویژه از طریق همکاری با روسیه، بیانگر آغاز راهبرد شرق‌گرایانه ایران در حوزه هسته‌ای بود؛ راهبردی که هدف آن کاهش وابستگی به غرب و ایجاد موازنه در برابر فشارهای آن بود.

افشای تأسیسات نطنز و اراک در سال ۱۳۸۱ توسط گروه منافقین (فلاحی، ۱۳۸۱: ۸۲) و انتقال پرونده ایران به شورای امنیت در سال ۲۰۰۶، فشارهای بین‌المللی را به اوج رساند (گلشن‌پژوه، ۱۳۸۷: ۷۳). در واکنش به این فشارها، ایران به‌طور فزاینده‌ای به قدرت‌های شرقی، به‌ویژه روسیه، به‌عنوان موازنه‌ساز در برابر غرب روی آورد. روسیه با ایفای نقش واسطه‌گر، تأمین‌کننده فناوری و حامی دیپلماتیک، به یکی از ارکان راهبرد شرق‌گرایی ایران در حوزه هسته‌ای تبدیل شد.

درمجموع، پرونده هسته‌ای ایران نه‌تنها یک موضوع فنی یا حقوقی، بلکه عرصه‌ای برای بازتعریف جایگاه ژئوپلیتیکی ایران در ساختار بین‌المللی بوده است؛ ساختاری که ایران تلاش کرده با تکیه بر قدرت‌های شرقی، به‌ویژه روسیه، در برابر فشارهای غربی موازنه‌سازی کند.

۷-۲. نقش روسیه در توسعه فناوری هسته‌ای ایران

روسیه یکی از نخستین کشورهایی بود که پس از انقلاب اسلامی، همکاری هسته‌ای با ایران را آغاز کرد. این همکاری‌ها در قالب انتقال فناوری، تأمین تجهیزات و تکمیل نیروگاه‌های نیمه‌تمام ادامه یافت. قرارداد سال ۱۹۹۵ میان تهران و مسکو برای تکمیل نیروگاه بوشهر، یکی از مهم‌ترین اقدامات در این زمینه بود (کرمی، ۱۳۸۷: ۱۴۹). به دنبال سفر هاشمی رفسنجانی به مسکو همکاری‌های درازمدت تا سال ۲۰۰۰ میلادی به امضا رسید و در ۱۵ اردیبهشت همان سال شورای نگهبان آن را تصویب کرد (موسویان، ۱۳۸۶: ۴۶۳). علاوه بر تأمین فناوری، روسیه نقش کلیدی در آموزش نیروی انسانی و تأمین سوخت هسته‌ای برای ایران ایفا کرد. این همکاری‌ها، نه‌تنها ابعاد فنی و اقتصادی داشت، بلکه به‌عنوان عاملی برای تقویت تعاملات دیپلماتیک میان دو کشور نیز عمل کرد.

۳-۷. مواضع سیاسی روسیه در نهادهای بین‌المللی

روسیه در نهادهای بین‌المللی، مواضع متغیری در قبال پرونده هسته‌ای ایران اتخاذ کرده است. در برخی موارد، از ایران حمایت کرده و تلاش نموده است از شدت تحریم‌ها بکاهد؛ اما در مقاطع حساس، رفتار عمل‌گرایانه‌ای داشته است.

در شورای امنیت، روسیه در برخی قطعنامه‌های تحریمی علیه ایران رأی مثبت داده، اما در عین حال برای تعدیل محدودیت‌ها تلاش کرده است (Fitzpatrick, 2011, pp 84) و برخی مواقع نیز در جهت ضد منافع ایران حرکت کرده است به عنوان مثال در تصویب نهمین قطعنامه شورای حکام در تاریخ ۱۳۸۴/۱۱/۱۵ برابر با ۴ فوریه ۲۰۰۶ رأی مثبت داد و موضوع هسته‌ای ایران به شورای امنیت ارجاع شد (غریب آبادی، ۱۳۸۷: ۲۶۰). در جریان مذاکرات برجام نیز نقش فعالی در تنظیم چهارچوب توافق داشت و پس از خروج آمریکا از برجام، ضمن تأکید بر پابندی ایران به تعهدات، از استمرار دیپلماسی دفاع کرد. (Kozhanov, 2018, p 12). در آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، مسکو از همکاری‌های ایران با بازرسان آژانس حمایت کرده و با برخی تفاسیر سیاسی کشورهای غربی درباره برنامه هسته‌ای ایران مخالفت نموده است (Shen&Wang, 2020, p 47). در تحولات اخیر، جنگ ۱۲ روزه میان ایران و اسرائیل در ژوئن ۲۰۲۵ و حملات هوایی ایالات متحده به تأسیسات هسته‌ای ایران، بار دیگر پرونده هسته‌ای ایران را به کانون بحران‌های ژئوپلیتیکی تبدیل کرد. در این دوره، روسیه ضمن محکوم کردن حملات آمریکا و اسرائیل، آن‌ها را «غیرموجه» و «نقض آشکار حقوق بین‌الملل» خواند و تأکید کرد که این اقدامات می‌توانند جهان را به آستانه یک درگیری گسترده سوق دهند (خبرگزاری الجزیره، ۲۰۲۵) با وجود این مواضع واکنش روسیه در عمل محتاطانه و محدود بود وزارت خارجه روسیه صرفاً بیانیه‌ای صادر کرد و رئیس‌جمهور پوتین در دیدار با وزیر خارجه ایران، عباس عراقچی، ضمن حمایت لفظی از حق ایران برای غنی‌سازی صلح‌آمیز، هیچ تعهد عملی مشخصی ارائه نکرد. این رفتار دوگانه نشان‌دهنده منطق واقع‌گرایی ساختاری در سیاست خارجی روسیه است؛ جایی که حمایت از ایران در برابر غرب، تا حدی پیش می‌رود که منافع راهبردی روسیه به خطر نیفتد.

در شورای امنیت نیز، روسیه و چین تلاش کردند با ارائه پیش‌نویس قطعنامه‌ای، روند «اسنپ‌بک» را متوقف کنند؛ مکانیسمی که به واسطه آن تحریم‌های سازمان ملل علیه ایران بدون نیاز به رأی‌گیری مجدد بازگردانده می‌شوند. با این حال، این تلاش به دلیل ساختار حقوقی برجام و مخالفت کشورهای اروپایی، به نتیجه نرسید و تحریم‌ها مجدداً اعمال شدند (خبرگزاری سازمان ملل، ۲۰۲۵).

این تحولات نشان می‌دهد که هرچند روسیه در چهارچوب راهبرد شرق‌گرایی ایران نقش موازنه‌ساز ایفا می‌کند؛ اما این نقش همواره تابع منطق منافع ملی و ملاحظات ساختاری است. ایران نیز با آگاهی از این واقعیت، تلاش می‌کند از ظرفیت‌های روسیه در عرصه دیپلماتیک و امنیتی بهره گیرد، بی‌آنکه به وابستگی کامل تن دهد.

۸. نقش روسیه در موازنه سازی ساختاری ایران در برابر غرب

۸-۱. هم‌گرایی راهبردی در برابر یک‌جانبه‌گرایی آمریکا و ناتو

روابط ایران و روسیه، هرچند در قالب یک اتحاد رسمی و نهادینه‌شده تعریف نشده‌اند؛ اما در چهارچوب واقع‌گرایی ساختاری، نوعی هم‌گرایی راهبردی میان دو کشور شکل گرفته است که هدف آن مقابله با یک‌جانبه‌گرایی آمریکا و حفظ نظم چندقطبی در نظام بین‌الملل است. تحریم‌های اقتصادی و فشارهای دیپلماتیک غرب بر هر دو کشور، زمینه‌ای برای نزدیکی بیشتر میان تهران و مسکو فراهم کرده است. این هم‌گرایی در نهادهای بین‌المللی مانند سازمان همکاری شانگهای نیز قابل مشاهده است (Kozhanov, 2015, p. 70). در بحران‌های منطقه‌ای مانند سوریه، همکاری عملیاتی ایران و روسیه در حمایت از دولت دمشق، نمونه‌ای از تلاش مشترک برای موازنه‌سازی در برابر محور غربی-عربی-عبری بوده است. هرچند این همکاری با تغییر اولویت‌های راهبردی روسیه دچار نوسان شد؛ اما در مقاطع حساس، به تقویت موقعیت ایران در برابر فشارهای غربی کمک کرد. تهدید مشترک ناشی از گسترش ناتو نیز در همین چهارچوب قابل تحلیل است. روسیه نسبت به نفوذ ناتو در مرزهای غربی خود حساسیت دارد و ایران نیز مخالف حضور ناتو در خلیج فارس است (صفری، ۱۳۸۴: ۹۸). این اشتراک نگرانی، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های موازنه‌سازی ساختاری، موجب تقویت همکاری‌های امنیتی و دیپلماتیک میان دو کشور شده است. در حوزه اقتصادی نیز، تلاش برای کاهش وابستگی به نظام مالی غرب از طریق ترتیبات دوجانبه، جایگزینی ارزهای محلی و توسعه پروژه‌هایی مانند کریدور شمال-جنوب، بخشی از راهبرد مشترک برای مقابله با فشارهای تحریمی غرب است (انصاری‌نسب، ۱۴۰۱: ۱۲۴). این اقدامات، اگرچه در ظاهر اقتصادی‌اند؛ اما درواقع در خدمت موازنه‌سازی ژئوپلیتیکی قرار دارند.

۸-۲. انرژی هسته‌ای به مثابه ابزار موازنه سازی

همکاری ایران و روسیه در زمینه انرژی هسته‌ای، از سطح فنی فراتر رفته و به بخشی از راهبرد ژئوپلیتیکی دو کشور تبدیل شده است. روسیه نقش مهمی در تأمین سوخت، تجهیزات و انتقال فناوری هسته‌ای به ایران داشته و بازگرداندن پسماند سوخت به روسیه یکی از سازوکارهایی بوده که در کاهش نگرانی‌های بین‌المللی نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای ایران مؤثر واقع شده است.

حمایت روسیه از حق غنی‌سازی ایران در نهادهای بین‌المللی، ازجمله آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و شورای امنیت، نشان‌دهنده نقش این کشور در موازنه‌سازی قدرت علیه فشارهای غرب است. توافق‌های جدید برای توسعه نیروگاه‌های هسته‌ای مانند بوشهر ۲ و ۳ نیز در همین راستا قابل تحلیل‌اند (احمدیان، ۱۳۹۵).

بدین ترتیب، انرژی هسته‌ای نه تنها به عنوان منبع تأمین انرژی، بلکه به عنوان ابزار دیپلماتیک و ژئوپلیتیکی در راهبرد موازنه‌سازی ایران با تکیه بر روسیه ایفای نقش کرده است.

۸-۳. چالش‌ها و محدودیت‌های موازنه سازی روسیه در قبال ایران

با وجود گسترش همکاری‌های راهبردی میان ایران و روسیه، نقش موازنه‌ساز روسیه در برابر فشارهای غرب با چالش‌هایی مواجه است که مانع از شکل‌گیری یک ائتلاف پایدار و منسجم شده‌اند. این چالش‌ها نشان می‌دهند که موازنه‌سازی روسیه در قبال ایران، هرچند مؤثر بوده؛ اما تابع ملاحظات ساختاری، منافع متغیر و محدودیت‌های ژئوپلیتیکی است.

نخستین چالش، اختلاف منافع منطقه‌ای است. روسیه در سیاست خارجی خود به دنبال حفظ توازن میان بازیگران منطقه‌ای ازجمله رژیم صهیونیستی، عربستان سعودی، ترکیه و ایالات متحده است، درحالی‌که ایران رویکرد تقابلی تری در منطقه اتخاذ کرده است. نمونه بارز این اختلاف، حمایت روسیه از مواضع شورای همکاری خلیج فارس درباره جزایر سه‌گانه ایرانی در سال ۲۰۲۳ بود (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۲).

دومین چالش، رویکرد عمل‌گرایانه و متغیر روسیه در قبال تحریم‌های ایران است. هرچند مسکو در برخی مقاطع از ایران در مجامع بین‌المللی دفاع کرده؛ اما در دوره‌های حساس مانند تصویب قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت در سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰، همراهی‌هایی با غرب داشته است. این رفتار نشان می‌دهد که سیاست خارجی

روسیه در قبال ایران تا حد زیادی تابع روابط این کشور با آمریکا و اروپا بوده است (کولایی، ۱۳۸۳: ۱۳۰).

سومین محدودیت، بی‌اعتمادی تاریخی و نگاه ابزاری دو طرف به یکدیگر است. ایران نگران وابستگی بیش از حد به روسیه در حوزه‌های حساس امنیتی و فناوری است، درحالی‌که روسیه نیز روابط خود با ایران را براساس منافع متغیر و ملاحظات ساختاری تنظیم می‌کند.

چهارمین چالش، رقابت در بازار انرژی و حمل‌ونقل است. پس از فروپاشی شوروی، ایران به‌عنوان مسیر جایگزین برای انتقال انرژی به اروپا مطرح شد که موجب رقابت میان دو کشور در حوزه صادرات گاز و نفت گردید (کولایی، ۱۳۸۷: ۲۱۲). با وجود آنکه ایران و روسیه حدود ۷۰ درصد ذخایر گاز طبیعی جهان را در اختیار دارند، رقابت آن‌ها در بازار جهانی انرژی می‌تواند در بلندمدت بر همکاری‌های دوجانبه سایه افکند (مجتهدزاده، ۱۳۷۸: ۲۸۳). درمجموع، این چالش‌ها نشان می‌دهند که نقش روسیه در موازنه‌سازی ساختاری ایران در برابر غرب، هرچند در چهارچوب راهبرد شرق‌گرایی مؤثر بوده؛ اما با محدودیت‌های راهبردی، منطقه‌ای و اقتصادی مواجه است که آینده این همکاری را با ابهام و نوسان همراه می‌سازد.

۹. پیامدهای ژئوپلیتیکی نقش موازنه‌ساز روسیه در پرونده هسته‌ای ایران

۹-۱. واکنش غرب به هم‌گرایی راهبردی ایران و روسیه

روند رو به گسترش همکاری‌های ایران و روسیه، به‌ویژه در حوزه‌های نظامی، انرژی و سیاست منطقه‌ای، موجب واکنش‌های منفی از سوی ایالات متحده و اتحادیه اروپا شده است. این واکنش‌ها عمدتاً شامل افزایش فشارهای سیاسی، اعمال تحریم‌های هدفمند و تلاش برای محدودسازی این روابط بوده است.

یکی از مهم‌ترین ابزارهای واکنش غرب، اعمال تحریم‌های اقتصادی و نظامی علیه شرکت‌ها و اشخاص مرتبط با همکاری‌های ایران و روسیه است. پس از گسترش همکاری‌های نظامی، به‌ویژه در بحران سوریه و توسعه پهپادهای ایرانی، آمریکا بارها اعلام کرده است که این روابط تهدیدی برای امنیت منطقه و نظم بین‌المللی محسوب می‌شود (Katz, 2016, p. 45). در حوزه انرژی و حمل‌ونقل، غرب نسبت به پروژه‌های مشترک همچون کریدور شمال-جنوب و تبادل فناوری هسته‌ای حساسیت نشان داده

است. این همکاری‌ها از سوی واشینگتن و بروکسل به‌عنوان تلاش برای دور زدن تحریم‌ها تلقی شده و موجب افزایش نظارت بر زیرساخت‌های بانکی و مالی مرتبط با این همکاری‌ها گردیده است (Mousavi, 2018, p. 142).

اتحادیه اروپا نیز از مسیر دیپلماتیک تلاش کرده است تا تعاملات روسیه و ایران را محدود سازد. سیاست‌های بروکسل در قبال ایران، ضمن حفظ فشار دیپلماتیک بر برنامه هسته‌ای این کشور، در تلاش است تا نقش ایران را در ترتیبات انرژی و حمل‌ونقل تحت نظارت بیشتر قرار دهد (Hunter, 2022, p. 265).

در تحولات اخیر، جنگ ۱۲ روزه میان ایران و اسرائیل در خرداد ۱۴۰۴ و حملات هوایی ایالات متحده به تأسیسات هسته‌ای ایران، نقطه عطفی در واکنش غرب به همکاری‌های راهبردی ایران و روسیه بود. در این دوره، ایالات متحده با همراهی اسرائیل، سه مرکز هسته‌ای ایران را هدف قرار داد و هم‌زمان، کشورهای اروپایی با فعال‌سازی سازوکار ماشه، تحریم‌های سازمان ملل را علیه ایران بازگرداندند، اقدامی که با مخالفت روسیه و چین مواجه شد؛ اما در نهایت اجرایی گردید. این اقدامات نشان‌دهنده تلاش غرب برای جلوگیری از شکل‌گیری یک بلوک ژئوپلیتیکی با محوریت روسیه و ایران است؛ بلوکی که می‌تواند موازنه قدرت منطقه‌ای را به زیان غرب تغییر دهد.

۹-۲. نقش پرونده هسته‌ای در تنظیم موازنه قدرت میان ایران، روسیه و غرب

پرونده هسته‌ای ایران یکی از محورهای کلیدی در روابط راهبردی میان تهران و مسکو بوده و نقشی تعیین‌کننده در روند آینده این هم‌گرایی ایفا خواهد کرد. روسیه نه تنها شریک ایران در توسعه زیرساخت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز و پروژه‌های جدید هسته‌ای است، بلکه در سطح بین‌المللی نیز نقش میانجی و حامی نسبی ایران را در مذاکرات هسته‌ای ایفا کرده است (Ramazani, 2020, p. 312).

با توجه به تداوم فشارهای غرب و خروج آمریکا از برجام، ایران برای حفظ و گسترش ظرفیت‌های هسته‌ای خود نیازمند همکاری‌های فنی و دیپلماتیک روسیه خواهد بود. این همکاری نه تنها در زمینه توسعه فناوری‌های هسته‌ای بلکه در عرصه حقوقی و دیپلماتیک نیز از اهمیت برخوردار است (Takeyh, 2019, p. 180).

از سوی دیگر، روسیه از پرونده هسته‌ای ایران به‌عنوان ابزاری برای فشار بر غرب استفاده کرده است. مسکو تلاش دارد تا نقش خود را در مذاکرات هسته‌ای تقویت کند

و از ایران به عنوان یک مؤلفه ژئوپلیتیکی در چالش با واشینگتن بهره ببرد (Hunter, 2022, p. 265). با این حال، تحولات اخیر نشان داد که حمایت روسیه از ایران در حوزه هسته‌ای، محدود به چهارچوب‌های دیپلماتیک و حقوقی است و در برابر اقدامات نظامی غرب واکنش عملی مؤثری از سوی مسکو مشاهده نشد. این رفتار، منطبق با منطق واقع‌گرایی ساختاری، نشان می‌دهد که روسیه در موازنه‌سازی علیه غرب، همواره منافع ملی خود را در اولویت قرار می‌دهد.

در نتیجه، همکاری‌های هسته‌ای میان ایران و روسیه بخشی از راهبرد بلندمدت دو کشور برای مقابله با فشارهای غرب خواهد بود، به شرط آنکه منافع متقابل در سطحی متوازن حفظ شود و اختلافات احتمالی، به‌ویژه در تعامل با قدرت‌های دیگر، مدیریت گردد.

نتیجه‌گیری

در چهارچوب نظریه واقع‌گرایی ساختاری، روابط میان جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه را نمی‌توان در قالب یک اتحاد رسمی، پایدار و مبتنی بر تعهدات بلندمدت تعریف کرد؛ بلکه این روابط بیشتر به عنوان نوعی هم‌گرایی راهبردی و تاکتیکی قابل تحلیل‌اند که هدف اصلی آن، موازنه‌سازی در برابر فشارهای فزاینده و یک‌جانبه‌گرایی غرب، به‌ویژه ایالات متحده و متحدان اروپایی‌اش، است. این هم‌گرایی نه از سر اشتراکات ایدئولوژیک یا هم‌پوشانی کامل منافع، بلکه از منطق ساختاری نظام بین‌الملل و ضرورت‌های ژئوپلیتیکی ناشی می‌شود.

در پرونده هسته‌ای ایران، روسیه نقش میانجی‌گر و حامی نسبی را ایفا کرده و در مقاطع حساس، از جمله مذاکرات برجام و نشست‌های شورای امنیت، از ظرفیت‌های دیپلماتیک خود برای تعدیل فشارهای بین‌المللی علیه ایران بهره گرفته است. با این حال، رفتار روسیه همواره تابع منطق منافع ملی، ملاحظات ژئوپلیتیکی و ساختار قدرت در نظام بین‌الملل بوده و در بزنگاه‌هایی چون بازگشت سازوکار ماشه یا درگیری‌های منطقه‌ای نظیر جنگ ۱۲ روزه میان ایران و اسرائیل، از ورود به سطحی از مداخله راهبردی که هزینه‌های سیاسی یا امنیتی برایش در پی داشته باشد، اجتناب کرده است.

همکاری‌های دوجانبه در حوزه‌های هسته‌ای، انرژی، حمل‌ونقل، امنیتی و نظامی، هرچند در راستای راهبرد شرق‌گرایی ایران تعریف شده‌اند و ظرفیت‌هایی برای کاهش وابستگی به غرب فراهم آورده‌اند؛ اما با محدودیت‌ها و چالش‌هایی نیز مواجه‌اند. از جمله

این چالش‌ها می‌توان به اختلاف منافع در برخی مناطق حساس مانند قفقاز و آسیای مرکزی، رقابت در بازارهای انرژی جهانی و نگاه ایزاری و غیرمتعهدانه دو طرف به یکدیگر اشاره کرد. این عوامل موجب شده‌اند که نقش روسیه در فرایند موازنه‌سازی ساختاری ایران، هرچند در برخی مقاطع مؤثر بوده؛ اما درمجموع ناپایدار، مشروط و وابسته به تحولات محیطی باقی بماند.

باین‌حال، در دل این روابط پیچیده و چندلایه، فرصت‌هایی نیز برای تقویت موقعیت ژئوپلیتیکی و اقتصادی ایران قابل شناسایی‌اند. ازجمله این فرصت‌ها می‌توان به بهره‌گیری از نفوذ روسیه در نهادهای بین‌المللی برای کاهش فشارهای سیاسی، توسعه همکاری‌های فناورانه در حوزه‌های پیشرفته و گسترش مسیرهای جایگزین برای تجارت و انتقال انرژی از طریق کریدورهای شمال-جنوب و شرق-غرب اشاره کرد. تحقق این فرصت‌ها، مستلزم مدیریت دقیق اختلافات راهبردی، تنوع‌بخشی به شرکای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و همچنین تقویت ظرفیت‌های داخلی ایران در حوزه‌های فناوری، دیپلماسی، امنیت و زیرساخت‌های اقتصادی است. اظهارات پزشکیان در سال ۱۴۰۳ درباره معاهده جامع میان ایران و روسیه، نشان‌دهنده تلاش برای عبور از همکاری‌های تاکتیکی به سمت نهادینه‌سازی روابط راهبردی است؛ هرچند تحقق این هدف همچنان منوط به مدیریت دقیق اختلافات و حفظ توازن منافع دو طرف باقی می‌ماند. (پزشکیان، ۱۴۰۳)

در چشم‌انداز آینده، روابط ایران و روسیه را باید در بستر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه‌ای و جهانی و براساس منطق ساختاری قدرت تحلیل کرد؛ جایی که همکاری‌ها نه از سر اتحاد استراتژیک یا هم‌پیمانی بلندمدت، بلکه در راستای تنظیم موازنه قدرت در برابر یک‌جانبه‌گرایی غرب و حفظ استقلال راهبردی شکل می‌گیرند. استمرار این همکاری‌ها، نیازمند حفظ توازن منافع، مدیریت دقیق تنش‌ها و بازتعریف مستمر اولویت‌های ملی در تعامل با قدرت‌های بزرگ است.

فهرست منابع

- پزشکیان، مسعود (۱۴۰۳) پزشکیان معاهده جامع فصل تازه‌ای در روابط ایران و روسیه خواهد گشود
- خبرگزاری الجزیره (۲۰۲۵) حملات آمریکا به ایران خطر درگیری جهانی را در پی دارد؛ روسیه و چین هشدار دادند
- خبرگزاری ایسنا (۱۴۰۴) گام بلند ایران برای تحقق تولید ۲۰ هزار مگاوات برق هسته‌ای
- خبرگزاری سازمان ملل (۲۰۲۵) شورای امنیت سازمان ملل قطعنامه پیشنهادی چین و روسیه درباره تحریم‌های ایران را رد کرد
- خبرگزاری مهر (۱۴۰۲) روسیه و تکرار یک اقدام خطرناک درباره جزایر سه گانه دریافت شده در ۱۴۰۲/۱۰/۲
- دریافت شده در ۱۴۰۴/۳/۳
- دریافت شده در ۱۳۹۶/۱۱/۳۰
- دریافت شده در ۱۴۰۴/۷/۴
- دریافت شده در ۱۴۰۴/۷/۴
- دریافت شده در ۱۳۹۶/۸/۱۰
- زادوخین، آ. ک (۱۳۸۴) سیاست خارجی روسیه خودآگاهی و منافع ملی، ترجمه مهدی سنایی، ابرار معاصر تهران
- ساجدی، امیر (۱۳۸۶) *ایران هسته‌ای و امنیت منطقه*، فصلنامه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، شماره ۷۰ تهران.
- شریعتی نیا، محسن (۱۴۰۱) *عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای پیامدهای امنیتی و اقتصادی*، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، دوره ۱۳ شماره ۳
- شوری، محمد (۱۳۸۸) *ایران و روسیه، واکاوی گفت‌وگوها و نقش غرب*، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد.
- صفری، مهدی (۱۳۸۴) *ساختار و تحولات سیاسی در فدراسیون روسیه و روابط با جمهوری اسلامی*، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل.

- غریب آبادی، کاظم (۱۳۸۷) *برنامه هسته‌ای، واقعیت‌های اساسی*، تهران مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه
- فلاحی، سارا (۱۳۸۶) *بررسی مقایسه دیپلماسی هسته دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد تا پایان قطعنامه ۱۷۴۷ شورای امنیت*، پژوهش‌نامه علوم سیاسی شماره ۶.
- کرمی، جهانگیر (۱۳۸۷)، *روابط ایران و فدراسیون روسیه*، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- کرمی، جهانگیر (۱۳۸۸) *روابط جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه عصر نوین همکاری، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل*.
- کولایی، الهه (۱۳۸۳) *علل و پیامدهای توسعه روابط فدراسیون روسیه و اسرائیل با نگاهی به جمهوری اسلامی ایران*، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- موسویان، سید حسین (۱۳۸۶) *پروتکل الحاقی و راهبرد جمهوری اسلامی ایران*، تهران مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام معاونت پژوهش‌های روابط بین‌الملل.

References

- Kozhanov, N. (2015). *The Limits of Russian-Iranian Cooperation*. Chatham House.
- Mousavi, M. (2018). *Iran's Energy Diplomacy: Geopolitical Challenges and Regional Partnerships*. Iranian Review of Foreign Affairs, 9(1), 134–158.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.
- Parsi, T. (2017). *Losing an Enemy: Obama, Iran, and the Triumph of Diplomacy*. Yale University Press.
- Ramazani, R. K. (1992). *Iran's Foreign Policy: Both North and South*. Middle East Journal, 46(1), 70–93.
- Ramazani, R. K. (2020). *Independence Without Freedom: Iran's Foreign Policy*. University of Virginia Press.
- Shen, D., & Wang, Y. (2020). *China and Russia's Approach to Iran's Nuclear Program*. Asian Perspective, pp. 44–47.
- Takeyh, R. (2009). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of the Ayatollahs*. Oxford University Press.
- Takeyh, R. (2019). *The Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of the Ayatollahs*. Oxford University Press.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.
- Bajpae, C. (2017). “*Dephasing India's Look East/Act East Policy*” (King's College / Journal/working paper)
- Ehteshami, A., & Hinnebusch, R. (1997). *Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System*. Routledge.
- Falahi, Sara (2007) *A Comparative Study of Nuclear Diplomacy during the Presidencies of Mohammad Khatami and Mahmoud Ahmadinejad until UN Security Council Resolution 1747*. Political Science Research Journal, No. 6, Tehran.
- Fitzpatrick, M. (2011). *The Iranian Nuclear Crisis: Avoiding Worst-Case Outcomes*. Routledge.
- Gharibabadi, Kazem (2008) *Nuclear Program: Fundamental Realities*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publishing Center.
- Hunter, S. (2022). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting Globalization*. Palgrave Macmillan.
- Hunter, S. T. (2010). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*. Praeger.
- Karami, Jahangir (2008) *Iran and the Russian Federation Relations*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publishing Center.
- Karami, Jahangir (2008) *The New Era of Cooperation between the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation*. Political and International Studies Office, Tehran.

- Katz, M. N. (2006). *Russian-Iranian Relations in the Post-Soviet Era*. Middle East Policy, 13(2), 82–83.
- Katz, M. N. (2016). *Iran and Russia: Challenges in a Complex Relationship*. Middle East Policy, 23(2), 45–58.
- Keddie, N. (2021). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
- Keddie, N. R. (2006). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
- Kolaei, Elaheh (2004) *Causes and Consequences of the Development of Russian-Israeli Relations with a View to the Islamic Republic of Iran*. Faculty of Law and Political Science, University of Tehran.
- Kolaei, Elaheh (2008) *Iran-Russia Relations: Continuity or Change?* IRAS Journal, No. 1.
- Kozhanov, N. (2018). *Russia's Position on the Iranian Nuclear Issue*. The Gulf Research Center.
- Lo, B. (2015). *Russia and the New World Disorder*. Brookings / Bloomsbury
- Mosavian, Seyed Hossein (2007) *The Additional Protocol and the Strategy of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Strategic Research Center of the Expediency Council, Department of International Relations Research.
- Safary, Mehdi (2005) *Political Structure and Developments in the Russian Federation and Relations with the Islamic Republic of Iran*. Political and International Studies Office, Tehran.
- Sajjadi, Amir (2007) – *Nuclear Iran and Regional Security*. Political Science and International Relations Quarterly, No. 70, Tehran.
- Shariatinia, Mohsen (2022) *Iran's Permanent Membership in the Shanghai Cooperation Organization: Security and Economic Implications*. Political and International Approaches Quarterly, Vol. 13, No. 3.
- Shouri, Mohammad (2009) *Iran and Russia: Discourse Analysis and the Role of the West*. Research Department of Islamic Azad University.
- Zadokhin, A.K. (2005) *Russian Foreign Policy: Self-Awareness and National Interests*. Translated by Mehdi Sanaei. Tehran: Abrar Moaser.